

Vojislav P. NIKČEVIĆ

**GENEZA, FUNKCIJE I ZNAČENJA TEME
„ISTRAGA POTURICA“ U GORSKOM VIJENCU***

Još od vremena nastanka najpoznatijega Njegoševa književnog djela – *Gorskog vijenca* (1847) pa sve do našega doba proučavao se različitih naučnih disciplina, u prvome redu istoričare i književne povjesničare, veoma je živo zanimao problem geneze njegove glavne teme – „istrage poturica“. Poblize, ta ih je tema ponajviše interesovala sa stanovišta njezina odnosa prema istoriji i poeziji u vidu široko prisutne dileme: da li ona kao okosnica njegova genijalnog spjeva predstavlja stvarni povijesni događaj ili je pak samo produkt piščeve imaginacije? Za primjer dovoljno je iz postojeće literature jedino navesti dvije šire potvrde iz nama najbližeg vremena u kojima isključivo dominiraju opredjeljenja autora o „istrazi poturica“ kao vjerodostojnome istorijskom zbivanju kako u rečenom djelu, tako i u stvarnosti.

S gledišta proučavanja povijesne osnove završne scene Njegoševa *Gorskog vijenca*, u potonje vrijeme prvi autor postavio je sebi u obavezu analitičko obavljanje važnih zadataka: 1. da događaje prikazane u dramsko-poetskoj sceni *Gorskog vijenca* uporedi sa sličnim zbivanjima o kojima je ostalo tragova u pisanim dokumentima nastalim „pri svršetku XVII vijeka“, pa i početkom XVIII stoljeća u narodnom predanju; 2. da književna lica prisutna u opjevanom događaju (Vuk Mandušić, Radun i dr.) uporedi s istorijskim ličnostima, učesnicima stvarnih događaja koje je Njegoš ugradio u svoju pjesničku sintezu; 3. da pokaže, koliko to bude moguće, kako se pjesnik koristio istorijskom građom o događajima i ličnostima i 4. da kaže neka svoja zapažanja o „istoričeskom sobitju pri svršetku XVII vijeka“.

Na temelju kompleksno sprovedene analize istorijske osnove završne scene *Gorskog vijenca*, isti naučnik je došao do ovih zaključaka: 1. Borba Crnogoraca s Turcima u Progonovićima može se identifikovati s jednom borbom iz vremena Morejskog rata, koja se u istom mjestu vodila 23. maja 1691. godine (po starome kalendaru), tj. u vrijeme cetinjskog vladike Visariona; 2. Događaj Badnje večeri, što znači „istragu poturica“ iz vremena

* Referat s naučnog skupa *O poeziji Petra II Petrovića Njegoša* (povodom 175. godišnjice pjesnikovog rođenja), održanog 20. i 21. oktobra 1988. godine na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

vladike Danila, Njegoš „vraća“ prema hronici stvarnih istorijskih događaja, u doba prije borbi Crnogoraca s Turcima iz 1689. godine (u Crmnici) i 1691. godine (u Rijeci i u Progonovićima), za koje i sam kaže da su bili odjek „sobitija pri svršetku XVII vijeka“, 3. Naziv „sela Komana“ iz vremena vladike Visariona i Danila tokom XVIII ili početkom XIX vijeka izmijenjen je tako što se za djelove te teritorije javljaju nazivi Progonovići i Gornja Lješanska nahija; 4. Na primjeru završne scene *Gorskoga vijenca* može se dokazati da Njegoš u tome svojem poetskom djelu nije izmišljao događaje i ličnosti, jer o svima njima nalazimo i vjerodostojne potvrde u istorijskim izvorima i narodnome predanju; 5. Njegošev prikaz događaja i ličnosti, ipak, ne predstavlja njihovu prostu kopiju, jer događaji i ličnosti su modifikovani u skladu sa dramsko-poetskim zahtjevima djela; 6. Stvarni događaji i poslije pjesničke obrade zadržavaju svoje osnovne karakteristike; na primjer, borba u Progonovićima ima karakter (smisao) poznatih sukoba Crnogoraca s Turcima iz vremena Morejskog rata „pri završetku XVII vijeka“; 7. Stvarno učešće istorijskog kneza Vuka iz Bandića u pomenutoj borbi u „Komanima“ (Progonovićima) u poetskoj obradi *Gorskog vijenca* pripisano je Vuku Mandušiću; 8. Stih „pripijeva Baja i Novaka“ (2757) ne odnosi se na poznate hajdučke harambaše Baja Pivljanina i Starinu Novaka, već na braću Baja i Novaka iz sela Štitara, koji su bili savremenici istorijskog kneza Raduna i učesnici borbe u Progonovićima; 9. Iz narodne poezije i narodnoga predanja Njegoš uzima samo vjerodostojne elemente koji se mogu usklađivati podacima iz istorijskih dokumenata; 10. O Njegoševom stavu prema povijesnim događajima opjevanim u *Gorskom vijencu* najtačnije kazuje upravo njegovo svjedočenje o karakteru crnogorskih narodnih pjesama iz predgovora *Ogledalu srpskom*: „Za crnogorske narodne pjesme može se reći da u njima sadržava istorija ovoga naroda (...) Istina da poezije na nekim mjestima ponešto uveličava podvige Crnogoraca, no na mnogima i važnijima drži se strogo tačnosti“ i 11. U svom „Primječaniju“ uz *Ogledalo srpsko* Njegoš zapisuje: „1. Od 1510. do 1702. god. od sviju crnogorskih bojovah koji su se u ove gotovo dvije stotine godina događali nikakve pjesme nemamo koja bi od tih bojovah što nama opjevala; premda se mnoga mjesta i dan današnji u Crnu Goru znaju na koja su Turci gomilama ginuli, kao npr. Limljani u Nahiju Crničku, Vrtijeljka u Nahiju Riječku, Progonovići u Nahiju Lješansku, Čevo i Velestovo nekoliko putah...“ Nakon ovoga autor studije istu završava s uvjerenjem da je Njegoš svojim *Gorskim vijencem* ispunio zapravo tu prazninu u kontinuitetu crnogorske epske poezije i da je još tada, „na Blagovijest 1845. god.“, imao gotovu koncepciju za svoje „Istorijsko sobitje

pri svršetku XVII vijeka“, objavljeno u Beču, na Novo ljeto 1847. god.“¹ J. Ruvarac je pretpostavljao da je istraga završena 1687.

Drugi autor je analizirao zajedničke motive u kolima Njegoševog *Gorskog vijenca* i narodnih pjesama iz Vukovih i drugih zbirki. U tom sklopu obratio je posebnu pažnju i na sadržaj poznate pjesme „na narodnu“ Petra I Petrovića-Njegoša koju je Simeon Milutinović Sarajlija u budimskome izdanju *Pjevanije crnogorske i hercegovačke* (1833) naslovio kao *Oslobod*, potom u njezinome drugome, lajpciškom izdanju (1837) kao *Sveoslobod*, a Petar II Petrović-Njegoš u *Ogledalu srpskom* (1845) kao *Srpski Badnji veče* (oko 1702. god).²

Književni historičar o kojemu je riječ polazi od toga da su u pjesmi *Oslobod*, kao što je davno primijećeno, spojena dva motiva: prvi – o hvatanju, mučenju i otkupljivanju vladike Danila, te drugi – o organizovanju i izvršavanju istrage poturica. Oba događaja našla su na nekoliko načina svoj odjek u *Gorskom vijencu*. Ono što je karakteristično za pjesme ove vrste o događajima iz prošlosti, da u velikoj mjeri ostaju vjerne historijskoj istini, obilježje je i ove tvorevine. Pitanje njenog autorstva pritom nije od primarnog značaja. Naime, nezavisno od činjenice da li je poznatu verziju *Srpski Badnji veče* uobličio pjevač Mato Martinović ili je u njenom oblikovanju (na neki od mogućih načina) imao udjela Petar Prvi, kako je pretpostavljao Banašević, pjesma je svakako nastala na temelju još starijeg motivskog jezgra. Historijska vjerodostojnost njezine predmetne osnove danas se može nedvosmisleno potvrditi kroz poredbene veze s autentičnom historijskog građom iz istoga ili ne mnogo poznijeg vremena. U vezi s tim, neka nova tumačenja ovog kompleksa, prema kojima je Petar Prvi iz političko-strateških i propagandnih razloga, ispjevao pjesmu čiji je prvi motiv autentičan, a drugi izmišljen i iskonstruisan, ne mogu se drugačije ocijeniti osim kao konstrukcija, koja s građom i poetološkim osnovama pjesme nema nikakvog doticaja.³

Oslanjajući se na pjesmu *Srpski Badnji veče*, Njegoš je u šestom kolu *Gorskog vijenca* postupio onako kako je postupio i u prijetnim slučajevima. Siže pjesme, naime, on nije reprodukovao, nego je snop poetske svjetlosti usmjerio na dvije bitne stvari: na potvrdu izvršenja značajnog događaja te na

¹ Risto V. Radunović, *Historijska osnova završne scene Njegoševog Gorskog vijenca*, Historijski zapisi, Godina XXXIX (LIX), br. 4, Titograd 1986, str. 139–156.

² Dr Vojislav Nikčević, *O autorstvu pjesama Sinovi Ivanbegovi i Srpski Badnji veče*, Bibliografski vjesnik, br. 1–2, Cetinje 1976, str. 143–151, i Dr Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*. Pjesnikovi putevi ka sintezi, Obod, Cetinje, 1978, str. 77–83, nap. 85.

³ Ovo se odnosi na moju studiju *Pjesma „Oslobod“ Petra I u kontekstu promjena usmene književnosti i prema historiji*, Zadarska revija, br. 3–4, Zadar, 1986, str. 269–294. O njezinim sadržajima se izriču neodmjerene i neargumentovane ocjene iako sam u njoj za sve nove postavke donio i odgovarajuće dokaze.

identifikovanje i slavljenje glavnih izvršitelja, koje se preobraća u glorifikaciju slobode kao najveće vrijednosti. U pjesmi je istraga opisana u sažetim, informativnim crtama, ali s navođenjem niza detalja o lokalitetima na kojima se događaj odigrao i poturčenjačkim porodicama koje su postale žrtve zavjerenika. U fragmentu *Gorskog vijenca* sva ta građa je svedena na samu potvrdu događaja, i to posrednu – metonimijskim obilježjem „svijetla praznika“ i funkcionalnim apostrofiranjem junaka – „koji prvi udriste na Turke“. Drugi sloj, identifikovanje protagonista u narodnoj pjesmi i kolu Njegoševa spjeva ima zajedničko jezgro – pet Martinovića i Vuk Borilović, dok u detaljima postoji razlika. U pjesmi se pominje neizdiferencirano mnoštvo učesnika, a u *Gorskom vijencu* – „dva Novaka s barjaktarom Pimom“. U trećem sloju, sa značenjem glorifikacije zatočenika, u oba djela je istovjetna tendencija – to je slavljenje slobode, nezavisno od činjenice da je ostvareno različitim sredstvima i s nejednakim umjetničkim efektima.⁴

Kao što se iz pokazanoga i nepokazanoga vidi, nijedan od dvojice interpretatora *Gorskog vijenca* po istorijskoj i književnoj liniji nije donio bilo kakav konkretni argument u prilog postojanja „istrage poturica“ kao povijesnog čina u tome djelu i u stvarnosti. Uostalom, to i nijesu mogli uraditi kao god ni brojni njihovi prijethodnici jer ih uopšte nema. Dvojica posljednjih proučavalaca su se manje-više zadovoljili samo izricanjem načelnih konstatacija o njezinome postojanju kao takve. To se u znatno većoj mjeri može reći za drugoga nego za prvog istraživača koji, iako je vrlo savjesno proučavao predmet svojega naučnog bavljenja, nedvosmisleno pokazuje i dokazuje da „istrage poturica“ nije bilo godine 1707. On doslovno veli da je u toku procesa razjašnjenja te sporne teme pošao od pomena u *Gorskome vijencu* da je borba vođena „na Šćepandan“ i od pretpostavke, koju zastupa veći broj istoričara, da se centralni događaj „istoričeskoga sobitija“ tzv. „istrage poturica“, ili „događaj Badnje večeri na Cetinju“ desio na samome početku 1707. No, ipak, uprkos i nesaglasno tome, sâm odmah zatim izjavljuje i sljedeće: „Istorija nije evidentirala borbu na početku ili u toku 1707. godine, kao ni nekoliko godina prije i poslije, koja bi odgovarala mjestu i događaju o kojima se govori u *Gorskom vijencu*“.⁵ Ovo je jako indikativno i direktno upereno protiv zaključka dru-

⁴ Slobodan Kalezić, *Zajednički motivi u kolima Njegoševog „Gorskog vijenca“ i narodnih pjesama iz Vukovih i drugih zbirki*, Ovdje, br. 216, Titograd, maj 1987, str. 22. Slobodan Kalezić, *Opredjeljenja i ostvarenja*, Ovdje, br. 229, Titograd, jun 1988, str. 3, postavlja čak i ovakvo pitanje: „Kakva je idejna pozadina teze nekolicine naučnika o istorijskom nepostojanju, odnosno o literarnoj konstrukciji istrage poturica?“ Ne vidim da bi mogao postojati bilo kakav drugi idejni razlog za to osim njihovoga nastojanja za utvrđivanjem naučne spoznaje.

⁵ Risto V. Radunović, Isto, str. 142. Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd, 1989, str. 185, ukazuje na vrlo važnu činjenicu: „A i oni istoričari koji istragu poturica

goga autora o istorijskoj vjerodostojnosti predmetnog sadržaja drugog dijela pjesme *Oslobod (Srpski Badnji večer)* Petra I kao glavnoga izvora od kojega je, kao god i prije nje od takođe njegove pjesme *Sinovi Ivanbegovi*, Njegoš pošao pri stvaranju svojega spjeva.

Za istraživanje geneze, funkcija i značenja teme „istraga poturica“ u *Gorskom vijencu* od prvorazrednog je značaja da se prouči da li je u tzv. podlovcen-skoj Crnoj Gori, gdje se ta istraga locira, bilo islamiziranih Crnogoraca prije godine 1707. Jer, ako ih u njoj nije bilo kao kolaboranata vrhovne turske vlasti do tada, očividno je da nije ni mogla biti izvršena njihova istraga na Badnje večer iste godine niti pak prije nje, pa ni nakon te godine. A to do sada ni dvojica proučavalaca niti bilo koji drugi, koliko mi je poznato, nije ni pokušao da valjanije uradi. Stoga se prirodno nameće kao prioritetan zadatak da se pokaže što o „poturicama“ i njihovoj navodnoj istrazi piše u najstarijim istoriografsko-etnografskim djelima o Crnoj Gori i Crnogorcima kojima se Petar II morao koristiti kao primarnim izvorima za saznavanje njihove prošlosti prilikom pisanja *Gorskog vijenca*. To su: *Istorija Crne Gore* Petra I Petrovića (Cetinje, 1830) i *Istorija Crne Gore od iskona do novijega vremena* (Beograd, 1835) Simeona Milutinovića Sarajlije.⁶ Na bazi upoređivanja saznanja o porijeklu crnogorskih islamiziranih hrišćana iz tih djela s njihovom genezom u *Gorskom vijencu*, zaista će se ne samo provjeriti pisanje o njima dvojice maloprije prikazanih istraživača, nego i posigurno ustanoviti karakter teme „istraga poturica“ kako u životu, tako isto i u pjesmi *Oslobod* Petra I i *Gorskom vijencu* Petra II Petrovića-Njegoša. Za uporedno proučavanje toga pitanja od posebne koristi će biti i naznaka Vuka Stef. Karadžića, u prvoj verziji i Njegošu poznata.

smatraju stvarnim događanjem imaju, uostalom, najveće muke da ga datiraju. Vladičino putovanje u Peć, na tursku teritoriju, 1709, postaje neobjašnjivo: kako to da se Turci nisu potrudili da osvete svoje istovjernike pobijene nekoliko godina ranije?“ – pita se Oben, naravno bez ikakvoga pozitivnog odgovora do dana današnjega. Na strani iste knjige Oben još izjavljuje kako je ne manje zanimljiva Njegoševa nesigurnost kad treba da datira istragu poturica. U *Ogledalu srbskom*, reprodukujući pjesmu koju je objavio Simo Milutinović, on usvaja i datum što ovaj označava u *Istoriji Crne Gore* i stavlja događaj „oko 1702.“. U *Gorskom vijencu* Danilo je već vladika, i već posvećen. Datiranje „pri svršetku XVII vijeka“ potpuno je, dakle, nedosljedno, što je piscu, bez sumnje, promaklo, ali što spjev isključuje iz istorijskog vremena. Njegošu nije moglo biti nepoznato da je Danilo posvećen za vladiku 1700. Datum Danilovog posvećenja nalazi se u Milutinovićevoj istoriji i u istoriji Petra I, kao i u *Montenegro und die Montenegriner* Vuka Karadžića – upozorava Mišel Oben.

⁶ Slobodan Kalezić, *Zajednički motivi u kolima Njegoševog „Gorskog vijenca“ i narodnih pjesama iz Vukovih i drugih zbirki*, str. 4, tvrdi: „Literatura koja mu je (Njegošu – V. P. N.) stajala na raspolaganju i kojom se služio, uglavnom razne istorije, od 'Istorije o Crnoj Gori' Vasilija Petrovića, preko Rajićeve 'Istorije raznih slavenskih naroda...' do „Istorije Crne Gore od iskona do novijega vremena“ Sima Milutinovića, najvećim dijelom su se takođe oslanjale na tradiciju“.

Iako je vladika Vasilije Petrović-Njegoš (1709–1766) djelimično bio savremenik svojega pretka i prijetodnika na mitropolitskoj stolici – vladike Danila Petrovića-Njegoša (pravim imenom Nikole Šćepčevića, oko 1670–1735) – u njegovoj *Istoriji o Crnoj Gori* nema ni pomena o Badnjemu večeru. To je utoliko čudnije kad se zna da je u njoj iz političkih razloga išao za tim da Crnu Goru i Crnogorce ruskoj zvaničnoj javnosti predstavi u što veličanstvenijem svijetlu. O Badnjemu večeru tu niti bilo gdje nije ni moglo biti riječi jer XVIII stoljeće uopšte ne zna za „istragu poturica“ usljed toga što se još nije bilo formiralo narodno predanje o sukobu vladike Danila i ostalih Crnogoraca s manastirskim kovačima Medovićima (Medojevićima), o čemu je bilo govora na širokoj osnovi u mojoj posebnoj studiji.⁷ Zapravo u Vasilijevoj *Istoriji* iz tih razloga nema ni traga o bilo kakvim „poturicama“ u smislu kako su prikazane u pjesmi *Oslobod i Istoriji Crne Gore* Petra I, pa u *Diki crnogorskoj* (Cetinje, 1834) i u *Istoriji Crne Gore* S. Milutinovića Sarajlije i u Njegoševome *Gorskom vijencu*. O njima nije ni moglo biti uopšte zбора još i zbog toga što su, kako pored mnoštva drugih vrela i činjenica opet rječito svjedoči *Istorija o Crnoj Gori* vladike Vasilija Petrovića, Crnogorci u podlovcenskom dijelu svoje zemlje i tokom trajanja cijeloga tzv. „turskog perioda“ (XV–XVIII vijeka) trajno bili slobodni i od turske vrhovne uprave stalno defakto nezavisni.⁸

⁷ Vojislav P. Nikčević, *Istrage poturica nije ni bilo*. Geneza narodne tradicije o „istrazi poturica“ u Njegoševom *Gorskom vijencu*, Ovdje, br. 189, Titograd, februar 1985, str. 8–10.

⁸ Mitropolit Vasilije Petrović, *Istorija o Crnoj Gori*, Leksikografski zavod Crne Gore, Obod, Biblioteka Montenegrina, 3, Izdavači Leksikografski zavod Crne Gore, Obod, Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1985. Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, str. 191–192 naglašava kako ne samo da Njegoš, bez sumnje, nije smatrao istragu poturica pouzdano utvrđenim događajem nego je vjerovatno i to da legenda, onakva kakva je prenosio Simo Milutinović i Petar I, nije bila po njegovom ukusu. Ona je, u svojoj jednostavnosti, odisala zadahom vjerskog pokolja. A ličila je i na ličnu Danilovu osvetu, poslije njegovoga zatočenja u Zeti. Oben ukazuje i na to da u opisivanju istrage poturica u svojem spjevu Njegoš je, ipak ne zasniva na legendi kako je prenosi Petar I i Simo Milutinović. Jedino što od njih pozajmljuje jeste to što uklanjanje muslimana proširuje na cjelinu teritorije Crne Gore, a ne samo na Cetinjskog pleme i Čekliče, kao što je to u pjesmi *Srpski Badnji veče*. Pa i tu je uzdržaniji od tvrdnji svojega strica i nekadašnjega vlastitog učitelja. Muslimani su u *Gorskom vijencu* izgnani samo iz Katunske i Riječke nahije iz Crmnice. Boj Vuka Mandušića u Lješanskoj nahiji nije vođen protiv poturica, nego protivu Turaka, tačnije Albanaca (stih 2759). Po Mišelu Obenu, iz pjesme *Srpski Badnji veče* Njegoš je pozajmio samo detalje: kako su braća Martinovići vojevali u Cetinjskom plemenu i u Čeklicima. On ne preuzima razloge istrage koje pjesma izlaže. Toj pjesmi Njegoš gotovo i ne duguje više nego drugim narodnim pjesmama čije motive takođe koristi u *Gorskom vijencu*: *Osveti Batrića Perovića* (*Ogledalo srpsko*, br. 11), odakle je uzeo ubistvo mladog Batrića, junačkoj legendi o Lazaru Pecirepu (*Pjevanija*, 1837, br. 133), i drugima još, iz kojih je uzeo svoje glavne ličnosti – tvrdi Mišel Oben.

U *Istoriji Crne Gore* Petra I Petrovića-Njegoša se veli da je Stefan, prozvani Staniša, poslije smrti oca Ivana, uzeo sa sobom nekoliko Crnogoraca i pošao u Carigrad moliti cara turskog da mu dozvoli povratak u Zetu koju Turci bjehu porobili, s tim da mu on danak od zemlje daje. Tamo su i on i svi Crnogorci bili primorani da se „poturče“. Narečen drugim Skender-begom, povrnu se u svoju otadžbinu. Budući nešto prekoren od svoje savjesti, a nešto od svojega brata i svega naroda, povrati se opet s velikim pokajanjem u prvo blagočestije i na kraju primi monaški čin, u kojemu se i prestavi. A ostali, s njim „poturčeni“ Crnogorci, ostadoše svaki u svojem mjestu, držeći se turskoga zakona (vjere), u kojemu se, za nesreću svojega otačastva, umnožavaju. Mudri i vrijedni vladalac Georgije staraše se svim silama za povratiti rečene „poturčenjake“ u pravoslavlje. Ali nije mogao ništa učiniti, jer u koga duh razvraćenoga Muhameda uljeze, na skoro iz njega ne izlazi. Turke to obnađeži da posredstvom „poturčenjaka“ neće im biti teško Crnu Goru u svoje vrijeme osvojiti. Živeći u toj nadi, prestadoše na nju često i snažno napadati.

Docnije, čujući sandžak-beg da je crnogorski gospodar pošao u Mletke a Crna Gora ostala bez svojega zakonitog vladaoca, pod načelstvom vladike Germana, videći da se spomenuti „poturčenjaci“ u njoj umnožavaju, stade po turskome običaju svoju lukavstvo upotrebljavati. Poče davati naredbe svojim potčinjenima da se niko ne usudi Crnogorcima pakostiti i zlo činiti, a potajnim načinom ne prestajše unositi u Crnu Goru posredstvom rečenih „poturčenjaka“ razdor i neslogu. Međutim, ni on niti raniji sandžak-begovi ništa nijesu mogli učiniti za vrijeme mitropolita Germana i njegovih prijethodnika jer oni ne prestajahu utvrđivati narod u slogu i jedinstvo, dokazujući da mu se u tome sva sreća njegova sastoji. No, i pored njegovih velikih nastojanja, „domaće poturčenjake“ ni pod koji način u hrišćansku vjeru ne mogaše povratiti.

Kada umrije Nikodim mitropolit, vidjevši sandžak-beg da je Crna Gora ostala bez načelstva, nađe da je to jedino sredstvo po kojemu bi on mogao pomoću crnogorskih „poturčenjaka“ Crnu Goru bez krvoprolića osvojiti pređe nego li vrijeme dođe dolaska srpskog patrijarha koji je u Eparhiju crnogorskoga mitropolita obično sedmo godište dolazio, a i znavaše da Crnogorci ne mogu u tursku zemlju nikoga k patrijarhu poslati da ga na stepen mitropolita proizvede. On potkupi „poturčenjake“, a osobito one koji okolo Rijeke Crnojevića i kreposti Ivan-begom sagrađene življahu. I oni, s obzirom na to da su se nalazili u najbližemu susjedstvu turskome, uvedoše po noći Turke u onu krepost i učiniše se vlasnici od pazara Rijeke Crnojevića, bez kojega narod crnogorski ni pod koji način živjeti ne mogaše.

Domaći, crnogorski „Turci“, ostadoše zapovjednici od pazara i kreposti kod Rijeke Crnojevića dokle s opštega dogovora Crnogorci izabraše Danila Petrovića-Njegoša, protivu njegove volje, za svojega načelnika i arhipastira,

koji godišta 1700. na arhijerejsko dostojanstvo proizveden bi svetopočivšim patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem u mađarskome gradu Sečuju.

Kad se povrati vladika Danilo u svoju otadžbinu, glavna je njegova briga bila očistiti Crnu Goru od „unutrašnjijeh Turakah“ i povratiti crnogorsku slobodu koja bijaše izgubljena za vrijeme Visariona Bajice. Zato zapovijedi da se učini opšti zbor crnogorski, na kojemu ovako stade govoriti: „...al vidite šta učiniše ovi prokleti poturčenjaci? pak još promislite šta unaprijed rade učiniti. Ovo su ljute i otrovne zmiје, koje ja nikojako u njedra naša trpjeti ne mogu, i ako ove pogane razvraćenoga Muhameda posljedovatelje, koji se ne bi kćeli pokrstiti, ne istrijebite iz sve naše zemlje, ja vašijem načelnikom i pastirom biti neću. I ako mene slušati hoćete, ja vam govorim da što skorije Crnu Goru od turskoga duha očistite, i da za povraćanje svoje slobode viteški radite“.

Po ovome Crnogorci pobiše i prognaše sve svoje „poturčenjake“ koji se krstiti ne hćeše. Od njih i danas nalaze se potomci na različitim mjestima po Turskoj, a i u Crnoj Gori od onih koji su sveto krštenje primili, „i svaki gotovo naziva se turskijem prozvanijem, neki Muhadinovići, a neki Alići, Ramadanovići, Huseinovići i pr.“⁹

U Milutinovićevoj *Istoriji Crne Gore* Staništa (kršteno ime Stefan), polaskav sebi da može u sultana povratiti svukoliku očevinu pod svoju ruku, s tim da mu se predade i obeća harač plaćati, s nekoliko Crnogoraca pođe u Skadar. Predade se carevu namjesniku koji ga opremi caru svojem u Carigrad. Car Stanišu lijepo primi i dade mu Zetu na upravu pod uslovom da se „poturči“. Staništa ili ne htio ili ne smio odreći se takve milosti silnoga cara primi različne darove, očinstvo i „poturči“ se zajedno s Crnogorcima. Tada se on sa svojom družinom u Crnu Goru povrati. No, savjest ga poče obličavati i mučiti što je vjeru promijenio, te se on iznova pokrsti i štaviše uzme monaški čin, u kojemu je i umro. A oni s njime „isturčeni“ Crnogorci, došavši bogati natrag, pođoše među svoju braću. Nastaviše, kao i otprije, stajati i živjeti, ali u turskome zakonu, koji im je bio toliko omilio da su oni ne samo u njemu živjeli i pomrli, nego su ga i deci svojoj nametnuli i ostavili i mnozinu Crnogoraca time otrovali i premamljivali. Tako oni samovoljstvom i kratkim umom svojim rajsko drvo sopstvene slobode uložili bijahu svojom rukom podsijecati. Ono se za dlaku ne podsiječe kad se „Turci s vremenom proz bijednu Crnu

⁹ *Kratka istorija Crne Gore*, Grlica, kalendar crnogorski za godinu 1835, str. 62–64, 69, 70–72. Ostaje da se u nauci utvrdi genealogija Muhadinovića, Alića, Ramadanovića, Huseinovića, pa i nekih drugih čekličkih bratstava koje Petar I ne spominje (npr. Džakovića i Sinanovića), da se vidi vode li oni stvarno porijeklo od Crnogoraca koji su se tobože „poturčili“ sa Stanišom, što nije nevjerovatno. Ipak ima nekih indikacija da je njihov raniji predak bio Turčin koji je svojevremeno iz određenih razloga prebjegao u Čekliće, što će reći u slobodni dio Crne Gore, i tu s islama priješao na pravoslavlje. Takvih slučajeva je bilo i poznije u tome dijelu Crne Gore.

Goru priumlože, i preodolijevati počnu domorodne i Hristoljubive starosjedioce“. U prilog ovome Milutinović donosi *Pjesmu o Ivan-begu Crnojeviću* i njegovim sinovima Petra I, izvedenu iz *Grlice*, kalendara i almanaha crnogorskog za 1835. godinu.¹⁰

Poslije odlaska iz Crne Gore gospodara Đurđa u Italiju mitropolit Vavila ostatak života proveo na Cetinju, živeći spokojno i ne goneći one „domaće poturčenjake“, koji se bjehu sa Stanišom „isturčili“, da ne bi protivu sebe uzbudio gnjev strašnog sultana. Naprotiv, laskajući im, utvrđivao ih je duhom krotkosti da svoje porijeklo ne bi zaboravili, nego da sopstveni narod i otadžbinu i čak iz te vjere od zuluma štite i brane od svake sile i nužde.

Turci su nastojali Crnu Goru osvojiti vjerom, a Boku silom. No, nijesu mogli ni jedno ni drugo jer se Boka odbrani pomoću Crne Gore i principa mletačkoga, a crnogorska sirotinja milošću božjom i svojom mišicom. Kad je serašćer Sulejman-paša Begajlija iz Skadra vojštio na Crnu Goru, upotrijebio je i one „poturice“ crnogorske i mnoge druge lakomce. Oni ga radosno sretu, prihvate i, po malome protivljenju na Vrtijeljci, đe slavni vitez Bajo Pivljanin su šest druga poginu, izvedu njegovu vojsku na Cetinje. Tu Sulejman usput u lagum digne manastir i dvor gospodarom Ivanom Crnojevićem sazidani. Odatle se opet u Skadar povrnu.

Za vladiku Danila imade se nešto poviše kazivati, smatrajući ga kao čovjeka, duhovnu osobu i kao zavičajca nadobičnoga. No, „i to će se sve u toliko razmatrajući predložiti, ukoliko se tek doznati može, budući je svijeh dosle imenovanijeh Vladika povijest iz samoga usmenoga pričanja prifaćena, pak i njegova, premda je i danas na njegovo mjesto potomak iste kuće, koja je i Danila rodila, i druge oba pred današnjijem Vladike; no i on kako mu i predci samo se nešto pričanjoga opomenjuje, odveć žaleći što pismenoga opisanija iz onijeh važnijeh vremenah nejma, ili se u tolikijem ratovima i čestijem razoravanjima pogubilo, ako je što i bilo, tek do njega ništa takvoga došlo nije“ – tvrdi Sarajlija katkada nerazgovjetno spojenim riječima.

Vladika Danilo je prvi počeo umišljati kako bi se oni „Turci“ iz Crne Gore očistili. Za to je čekao samo zgodu. Povod mu dade neki Demir-paša koji je s nešto vojske bio poslan iz Carigarada da „teftiši raju“ i odmetnike u

¹⁰ U ovoj pjesmi, koja je pod naslovom *Sinovi Ivanbegovi* objavljena i u Njegoševu *Ogledalu srpskom*, prvi put se javljaju islamizirani Crnogorci. Oni takođe vode porijeklo od onih Crnogoraca što su zajedno sa Stankom, sinom Ivana Crnojevića, „na vjeru“ pošli u Stambol, gdje su ih Turci, pod prijetnjom smrti, silom preveli u islam. Nakon poraza turske vojske u sudaru s Crnogorcima na Lješkopolju i Stankova bjekstva iz Crne Gore, Đuro Crnojević, brat Stankov, „poturčene“ Crnogorce koji nijesu izginuli u boju, oko 1500. godišta ponovo naseljava u Crnu Goru (Tu je Đuro Stanka predobio, / mnogo njemu vojske pogubio, / zarobio mlade Crnogorce / što se bjehu poturčili s Stankom, / naseli ih na njih otačastvo). – Vidi: Grlicu, kalendar crnogorski za 1835. godinu, str. 88–96.

posluh dovede caru. Zatim se opisuje kako je on došao u Podgoricu i okupio „Zetu ravnu (područnu), što je tajno u sebi podozrijevaio njihov (Zećanah) rajaluk po pričini obližnjosti Cerne-gore, koja se nikako još nije posve terpila, i nekijema se izvanskijem Turcima na Obod rijeku pored pazara i trgovine baviti dopuštala“. Demir reče Zećanima da dovedu pred nj svojega vladiku s Cetinja, da ga vezir i većil carev zove na važni razgovor. Došao je vladika Danilo na riječ Zećana. Demir ga uhapsi, okova, uprti mu stržev kolac na rame i povede ga da sam izabere mjesto gdje će ga nabiti na kolac. Mućio ga je na razne načine da ga strahom prinudi „poturčiti se“, da Crnu Goru svukoliku i posve sultanu podloži te da i nju „poturči“ primjerom svojim. Demir ga je oslobodio tek kada su ga Crnogorci otkupili.

Po povratku na Cetinje, vladika Danilo istoga godišta tajno podgovori vojvodu cetinjskoga i ostale uzdane Crnogorce da svoj davni umišljaj o „istrazi poturica“ u djelo sprovedu. Tako oni na sami Badnji dan večerom udare „svuđ proz Crnu Goru na Turke“. Sretno ih iskopaju, neke posjekavši, druge prognavši, a neke mlađe iskrstivši. Eto tako se tad Crna Gora sva sasvim očisti i oslobodi od „Turaka“. Na kraju Milutinović za dokaz svega maločas kazanog objavljuje pjesmu *Oslobod (Srpski Badnji veče)* Petra I Petrovića-Njegoša, tretirajući je narodnom tvorevinom koja tu treba da ukrasi povijest i da, ko hoće, vidi, „kako duh prirodnoga pjesmotvorstva to sve izobražava po svojem umozreniju“.¹¹

Tako je naziva zato što je bila anonimna, bezimena.

Sarajlija je u *Predisloviu k čitatelju* ostavio i vrlo važne podatke o karakteru svoje *Istorije Crne Gore*, o načinu na koji je nastala: – Ona je iz ustnoga pričanja nekijeh starijih Crnogoracah, a osobito gorepomenutoga Bogougodnog pokojnika (Petra I – V. P. N.) samo vjerno primljena, i na papir svedena. Koliko je u njoj ozbiljnosti, i gole istine, to neka izvoli zamijetiti i opredijeliti osobiti Slavenskih i Serbskij Historik; a ovo se ovdje predstavlja

¹¹ *Istorija Crne Gore od iskona do novijega vremena* spisana Simeonom Milutinovićem Sarajlijom. U knjaževskoj-srpskoj knjigopečatnji, 1835, str. 12, 13, 20–21, 24–27, 33–34. Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, str. 190–191, smatra da je zanimljivo utvrditi koliko Njegoš malo uvažava djela koja govore o istrazi poturica. On 1836. izriče strog sud o Milutinovićevoj *Istoriji Crne Gore*. A 1834. iskazao je podsmješljiv sud o *Diki crnogorskoj*: „Ova *Dika* nije diki slika“. U jednom razgovoru s arheologom i povjesničarom Franom Korarom (Carrara) Njegoš je za poznavanje istorije svoje zemlje preporučio *Istoriju o Černoj Gori* vladike Vasilija, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru* Vijalede Somjera, rezime koji je Dimitrije Milaković objavio u *Grlici* od 1836. do 1839. i Karadžićevo djelo *Montenegro und dio Montenegriner*. Nije preporučio ni *Kratku istoriju Crne Gore* Petra I, objavlvenu u *Grlici* 1835, niti pak Milutinovićevu *Istoriju Crne Gore*. Od knjiga koje je naveo, istraga poturica se pominje samo kod Vuka Karadžića, ali tek u nekoliko redova, kao događaj čiji se značaj ograničava na Katunsku nahiju – ističe Mišel Oben.

ovako za to jedincato što se namjerenje predizabralo saslušati i po zavjetu vjerno spisati samo izustno prićanje; nit je i ciglovetna vrsta povijesti ove Spisateljem igde napisana nađena bila, sem Gramatah, kako što su i nekolike popijevke iz narodnoga pametovanja uzete, i na svoja mjesta za svjedožbu i smiljanije Historije stavljene. Spisatelj ove knjige nije tražio nikakve rukopise starije, predizviješćen bivši, da su morali propasti, ako su i bili koi, u tolikome vremenu i razoravatelima razmiricima; pak i o svojem ručnome opisivanju svetopoćivši (Petar I – V. P. N.) ga je uvjeravao sobom, da je i toga jedva što, jer ga je pod samu starost započeo, kada mu je i krajnja slabost u svemu dosađivala i pometala; što li je prekinuta ova pri novijemu vremenu, i to se ovako dogodilo, kako što je na samome kraju ove knjige u primječeniju pokazano, to jest smrt je pokojnoga to prekinula.¹² A u *Primječaniju* o udjelu Petra I Petrovića-Njegoša u sastavljanju njegove *Istorije* Milutinović je doslovno napisao: „U njemu sam ja kako velikoga Blagodjatelja, tako i revnivoga Spomoćnika i Rukovodioca za Crne-gore *Istoriju* izgubio. Ovoliko sam dakle od iskona prijmio i spisao, i radujem se da sam uspio to od zaborava spasti, i za savremenike i potomstvo dočuvati i za štampu izložiti, što bi se s pokojnijem gotovo sve ovo i ukopalo“.¹³

Kad se uporedi sadržaj navedenih tekstova u kojima se opisuje islami-zacija u Crnoj Gori, uočava se da u svima njima „poturice“ vode porijeklo navodno od Crnogoraca koji su se sa Stanišom Crnojevićem islamizirali. Uz to, iz izloženog biva očevidno i to da su se „domaći Turci“ u pjesmi *Oslobod* i *Istoriji Crne Gore* Petra I i u Milutinovićevoj *Istoriji crne Gore od iskona do novijega vremena* u Crnu Goru uselili „na sramotu i na prijevaru“ te da su oni tokom vremena, umnožavajući se, bili eksponenti turske vlasti posredstvom kojih su u crnogorski narod unosili razdor i neslogu, nastojali Crnu Goru „vje-rom“, bez krvoprolića osvojiti, u islam prevesti, preko njih ugasiti slobodu crnogorsku. To je, i pored određenih neslaganja na koje je ranije upozorio Nikola Banašević u jednoj studiji o Badnjem večeru kao pjesničkoj legendi u sastavu *Oslobod*,¹⁴ nepodudarnosti u pojedinostima koje ipak nije suštinske prirode, i bio glavni razlog zbog kojega se preduzima čin „istrage poturica“ u svima tekstovima o njoj. Iz Sarajlijinih riječi osobito u *Predisloviu k čitatelju* i *Primječaniju* biva očito i to da te podudarnosti ponajviše dolaze otuda što je i u njima sadržana usmena predaja, u osnovi pjesama *Sinovi Ivanbegovi* i *Oslobod*, a zatim ga pod sam kraj života u vidu proznog teksta zabilježio u *Istoriji Crne Gore*, odnosno Milutinoviću u pero saopštio. Na ondašnjemu nivou

¹² Isto, VII–VIII.

¹³ Isto, str. 120.

¹⁴ N. Banašević, *Pesnička legenda o Badnjem večeru*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knj. XXIII, sv. 1–2, Beograd, 1957, str. 5–21.

saznanja, u nedostatku pisanih izvora, i pored Sarajlijinih ograda, oba autora su se prema njemu moguće s povjerenjem odnosili, na zbivanja iz narodne tradicije gledali kao istorijski vjerodostojne životne sadržaje. U protivnom, ne bi ih unosili u svoja istoriografska djela o Crnoj Gori i Crnogorcima. U njih nema pomena ni o tzv. Danilovome zapisu.

Poznato je da je Petar I Petrović stvarao pjesme za potrebe svoje narodotvorne, državotvorne i čovjekotvorne politike, pjesničke proizvode koji nijesu imali za cilj da budu književne tvorevine.¹⁵ Drugim riječima, posve didaktičke pjesme *Poučenje u stihovima* i njegovi istorijski poetski sastavi *Sinovi Ivanbegovi*, *Oslobod (Srpski Badnji veče)* i dr. omogućavaju da se sagleda ne samo način autorova moralnog djelovanja na svoje sunarodnike, način njegova poučavanja na primjerima, negativnim i pozitivnim iz istorije i epske narodne poezije, nego i pjesnikovo viđenje istorije koje je nastalo prevashodno za njegove državotvorne, odnosno crnogorske narodotvorne i čovjekotvorne potrebe, koje je saobraženo s njegovim političko-istorijskim koncepcijama.¹⁶ Petar I „se trudio da u njima kao i u drugim književnim spisima (*Poslanice crnogorskim plemenima*, *Kratka istorija Crne Gore*) učvršćuje zvaničnu crnogorsku tradiciju i da je učini osloncem svoje politike. Njega u tom poslu nastavlja Sima Milutinović, a zatim Njegoš. Taj proces trajaće i dalje i dovešće do toga da će narodna pesma biti često monopol u rukama vladajućih krugova“.¹⁷ Petar I se u svojim tvorevinama posebno javlja i kao utemeljivač zvanične vladicianske politike loze Petrovića.

Analizirajući pomenute pjesničke tvorevine Petra I, dolazi se do zaključka da je on narodnu tradiciju o crnogorskim „poturicama“ zaista iskoristio za potrebe svoje politike. Kao načelnik naroda na čijem je sjedinjavanju mnogo radio, državnik i učitelj koji je Crnogorcima preko pjesama, poslanica i ostalih spisa čitavog života slao poruke sa željom da oni uvijek budu „narod slavni, narod poštteni, hrabri i uzdani, koji svoju slobodu poznaje i svojim oružjem brani“, da izgrađuju i na savremenim osnovama utvrđuju državni red i poredak, ta mu je tradicija dobro poslužila kao mobilizatorski faktor. U okolnostima kad su Turci neprestano nastojali da silom, snagom svojega oružja pokore slobodni dio Crne Gore, u prilikama kada su žabljački i podgorički prvaci ili skadarski paša stalno radili da mitom, potkupljivanjem slabih i koristoljubivih pojedinaca tajnim kanalima podriju slobodu crnogorskog naroda, da novcem ostvare ono što nijesu mogli oružjem, iskazima o kolaboraciji „poturica“ s Turcima, osudom njihova života i ponašanja u službi Turaka kao neprijatelja Crnogoraca, Petar I je oštro žigosao izdaju i neslogu

¹⁵ Dr Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*, str. 178.

¹⁶ Isto, str. 190.

¹⁷ Jovan Deretić, *Kompozicija Gorskog vijenca*, Beograd, 1969, str. 27.

kao zla od kojih je postojala neprestana opasnost u uzvišene etike crnogorske, nalaze se u funkciji izgrađivanja čvrstoga, besporočnog društva, sposobnog da u neprestanoj odbrambenoj i oslobodilačkoj borbi podnese sve polome i satiranja, znače ideale koji učvršćuju i snaže duh borenja, otpora i jedinstva, moćno ideološko-političko sredstvo koje autorove sunarodnike i savremenike pokreće na najveće podvige. Na njih je, u smislu razvijanja samosvijesti i samoodržanja, heroizma i samopouzdanja, ponosa i slave, posebno djelovao čin „istrage poturica“, bio izuzetan podvig koji je posjedovao snagu neprestanog izvora inspiracije za nova pregnuća, za još teža fizička, duhovna i moralna naprezanja.

Pokretajući vladiku Danila kao duhovnu osobu i kao zavičajca nadobičnoga, koji snagom intelektualnoga i visokomoralnog shvatanja i postupanja upravlja ljudima i događajima, kao glavara koji vlastitim autoritetom okuplja Crnogorce iz slobodnog dijela Crne Gore i one koji su pod turskom vlašću u čvrstu zajednicu, kao glavni stub koji vrši ulogu tvorca svojega naroda, Petar I iz vladličanskih i narodotvornih pobuda utvrđuje njegov kult (prenoseći ga svojim velikim uticajem kako na Milutinovića, tako isto i na mladog Njegoša). U tome se ogleda još jedan od vidova propagandno-političkog djelovanja čina „istrage poturica“.

Stavljajući narodno predanje o „poturicama“ u sadržaj deseteračkih pjesama sačinjenih po ugledu na narodnu poeziju, koje je puštao da anonimno u narodu vrše vaspitnu, narodnosno-propagandnu misiju u skladu s pokazanim istorijsko-političkim koncepcijama, tvorevinâ za koje su slušaoci i čitaoci vjerovali da poput crnogorskih epskih pjesama vjerno prikazuju ljude i događaje, unoseći isto predanje u Milutinovićevu *Istoriju Crne Gore*, Petar I Petrović-Njegoš je tradiciji o „istrazi poturica“ u očima auditorijuma njegova vremena dao snagu autentičnoga, istorijski vjerodostojnoga događaja. Ovo pogotovo vrijedi ako se zna da je takvo njezino tumačenje i predstavljanje dolazilo s najvišeg mjesta, da potiče od zvanične, veoma autoritativne ličnosti, od duhovnoga i svjetovnog predvodnika kojega su Crnogorci, zbog izuzetnih zasluga, još za života proglasili svetim.

Na temelju svega izloženog, biva vidljivo da je tema „istraga poturica“ bila vrlo pogodna, privlačna, zanimljiva i umjetnički stimulativna za književnu obradu. Posjedujući, po onome što se do sada zna, u osnovi predanje koje je narodna mašta isplela oko „turčenja“ Staniše Crnojevića kao negativnoga junaka, nacionalnog simbola izdaje, radi toga da se njime, za potrebe boračke stvarnosti, sjedinjavanja Crnogoraca u otporu protiv Turaka kao zajedničkog neprijatelja, žigosanjem istrebljuju izdaja i nesloga, da se moralno preventivno djeluje na narod u smislu onemogućavanja tih poroka, bolje reći radi stvaranja i održavanja moralnoga zdravlja crnogorskog naroda, ta je tema još

prije obrade u *Gorskom vijencu* (posredstvom stvaranja i narodne predaje o već spomenutom stvarnom sukobu vladike Danila i Crnogoraca s manastirskim kovačima Medovićima) bila poprimila veoma važan društveno-politički, istorijsko-narodnosni, pa i literarni karakter, imala vrijednost izabranoga, izvornoga i probranog materijala iz društvene stvarnosti koji je još ranije bio ušao u književnost. Naime, ušavši u sadržaj pjesama Petra I za koje je rečeno da su u narodu kružile usmenim i pismenim putem kako bi smišljeno i planski izgrađivale i učvršćivale zvaničnu crnogorsku državnu tradiciju, pa i u Sarajlijinu *Diku crnogorsku*, dobivši ulaskom u *Istoriju Crne Gore* Petra I i u Milutinovićevu *Istoriju Crne Gore* rang istorijski autentičnog događaja, u dvjema *Istorijama* koje su isto kao i spomenute literarne tvorevine bile objavljene u vrijeme formiranja Petra II Petrovića-Njegoša kao pjesnika, u proizvodima čiji mu je sadržaj bio poznat iz usmene tradicije i publikovanih tekstova, predaja o „poturicama“ kao najvećemu domaćem zlu i njihovom iskorijenjivanju u trenutku kada se on susreo s njom odista je bila izgubila prostornu ograničenost i lokalni smisao, svojstva koja je posjedovala tradicija u crnogorskoj plemenskoj epici; bila je već stekla status opštega „istoričeskog sobitja“, za budućnost Crnogoraca osobito važnog; predstavljala je zbivanje od opštenarodnog značaja. Kao takvu je Petar II Petrović oblikovao u *Gorskom vijencu*. U tome se najviše ogleda udio Petra I u stvaranju pjesničke legende o Badnjemu večeru.¹⁸

A sada pogledajmo šta o „istrazi poturica“ stoji u Karadžićevu istoriografsko-etnografskom spisu *Crna Gora i Boka Kotorska*. U njemu konstatuje kako je po crnogorskom predanju Ivan (Crnojević) imao dva sina, Đurđa i Stevana, prozvanog Staniša. Kad je Đurđ, koji je bio oženjen Mlečankom od porodice Močeniga, po smrti očevoj primio vladu, njegov brat Staniša skupivši nešto Crnogoraca, ode s njima u Carigrad zamoliti sultana da mu da Zetu u državu, a on da mu plaća godišnje danak kao kneževi moldavski i vlaški. Sultan ga lijepo primi, ali ga prinudi da se „poturči“ zajedno s cijelom pratnjom, i dobije ime drugi Skender-beg. Kad se poslije nekog vremena skupa sa svojim „poturčenim“ pratiocima vrati u Crnu Goru, stane ga koriti brat i rođaci, te se pokrsti i povuče u manastir, gdje kao monah umre. Ostali pak Crnogorci koji su se s njim iz Carigrada vratili ostanu kao „poturčenjaci“.

Vuk Karadžić drži da je vrijedno pomenuti kako postoji jedna crnogorska narodna pjesma (misli na sastav *Sinovi Ivanbegovi* Petra I) koja ovo priča sličnije gore pomenutoj pjesmi (*Ženidba Maksima Crnojevića*). Po toj pjesmi Staniša je, pošto se sa svojom pratnjom „poturčio“ i sedam godina (vele pro-

¹⁸ Vojislav Nikčević, *Udio Petra I Petrovića u stvaranju pjesničke legende o Badnjem večeru*, Rad 27. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Banja Vrućica – Teslić, Sarajevo, 1982, str. 349–351.

tiv Bagdada) služio cara, dobio od njega pašaluk od Skadra do mora, i osim svojih pratilaca još i jednu tursku vojsku, da zavojšti na Crnu Goru. Njegov brat sretne ga kod Lješkepolja, potuče mu do noge vojsku i zarobi mnogo „poturčenijeh“ Crnogoraca, Staniša pobjegne ka Skadru, ali kako ga Skadrani ne puštiše unutra, ode u selo Bušate, i po tome je, vele, njegova porodica dobila poznato prezime Bušatlije. Elem bilo ovako ili onako, tek ostaje kao pouzdano da se jedan sin Ivanov „poturčio“, i da se neki broj „poturčenijeh“ Crnogoraca vratio u domovinu, a nastanio se među svoje na starim sjedištima i vremenom se namnožio.

Novom duhovnom poglavaru najpreče je bilo da narodu preporuči da živi u slozi i da se čuva ako bi ga Turci napali, i u isto vrijeme da se mirno vlada i pazi da im ne bi dao nikakva izgovora za neprijateljstva. Sandžak-beg pak videći da se „poturčenjaci“ sve više namnožavaju i postaju sve snažniji, i nadajući se da će se Crnogorci, ostavši odlaskom Đurđa Crnojevića bez poglavice, sami potčiniti, obustaviti napade, i samo je s „poturčenjacima“ sijao intrige po narodu. Tako prođe neko vrijeme bez neprijateljstva.

Po starom običaju predašnje zetske a sad cetinjske mitropolitne posvećivao je pečki patrijarh koji je obično u sedam godina jednom dolazio radi kantske posjete u ovu eparhiju. Kad Nikodim, treći mitropolit poslije Germana, naprasno umre na nekolike godine prije patrijarhove posjete, niko se ne usudi ići kroz Turke u Peć, i tako ostade cijela zemlja bez mitropolita. Sandžak-beg, videći da se u svojim nadama prevario, upotrijebi ovu priliku da učini ozbiljan korak, i pomoću „poturčenjaka“ zauze grad Obod. Tim „poturčenjaci“ dobiše još većeg ugleda i važnosti, a Crnogorci izgubiše jedan trg, koji im je bio vrlo potreban. Tako ostade do Visariona, po redu sedmog mitropolita, koga Mletačka Republika nagovori da prekine dotadašnje mirno držanje, i on 1620. i 1623. godine napadne na Turke. Sulejman, skadarski paša, krene godine 1623. s velikom silom na Crnu Goru, i poslije krvavo savladanog očajnog otpora prodre na Cetinje, i spali crkvu, manastir i druge građevine koje je podigao Ivan Crnojević. Ali kako za Turke, koji su voljeli ugodnost i uživanja, u ovoj siromašnoj i divljoj kamenitoj zemlji, koju je narod napuštio, nije bilo nikakvih varoši, i uopšte nikakve prilike, da bi svoje navike mogli zadovoljiti, to se vrati natrag. Ovim upadom utvrđena je u Crnoj Gori prevlast „poturčenjaka“, tako da su i hrišćani već morali plaćati harač. Poslije toga nastalo je neko vrijeme primirje.

Krajem XVII stoljeća, i kako vele protiv njegove volje, bude izabran za mitropolita Danilo Petrović-Njegoš ili Njeguš, iz plemena Njeguša. Njega je 1700. godine posvetio u Sečuju, u Ugarskoj, srpski patrijarh Arsenije III, koji je tamo izbjegao za vrijeme austrijskog rata s Portom. Za njega se priča da su ga Zečani pozvali da im osveti novu crkvu pošto su mu za dolazak izradili

dopust u paše skadarskoga, i on oslanjajući se na datu mu vjeru, ode da izvrši svoju vladličansku dužnost. Ali tek što je stigao, Turci ga vjerolomno uhvate, vežu i dovedu u Podgoricu, i nesumnjivo bi ga nabili na kolac, da se nije iskupio za 3000 dukata (1000 su skupili Zećani, a 2000 Crnogorci, što su dobili od prodaje skupocjenih crkvenih odežda). Jedno zbog ovoga, a drugo što je vidio da muhamedanstvo sve jače korijenja hvata u Crnoj Gori, stane mitropolit Danilo nagovarati svoje zemljake da sve „poturčenjake“ koji se ne htjedu pokrstiti, pobiju ili iz zemlje istjeraju, prijeteci im da će ih ostaviti, ako to ne učine. Crnogorci pristanu, naprave plan, i jedne noći, uoči Božića, i izvrše. Svi, koji se nijesu mogli spasiti bjekstvom, budu isječeni, osim maloga broja onih koji se pokrstiše. Od ovih ima i danas u Crnoj Gori turskih prezimena, kao Alić (od Alija), Husejinović (od Husejin) itd.

Tako se Crna Gora oslobodi od opakog zla koje se u njenoj sredini širilo, i bar Katunska nahija povrati svoju potpunu nezavisnost. Ostale nahije, bliže Turcima, plaćale su istina pokatkad Turcima neki mali danak, ali su se u svemu inače držali sa svojom braćom.

Ovo se moglo dogoditi u prvih pet godina XVIII vijeka, jer već 1706. godine napadnu Turci iz Hercegovine na Crnu Goru. Time se na ovoj strani otvori mali rat, koji s kratkim prekidima traje do naših dana.¹⁹

Kao što se na bazi sravnjivanja vidi, i Vuk Stef. Karadžić je do ovakvih saznanja o porijeklu islamiziranih Crnogoraca u slobodnome dijelu njihove zemlje i o tobožnjoj istrazi istih za vrijeme vladike Danila Petrovića-Njegoša svakako došao čitanjem pjesama *Sinovi Ivanbegovi* i *Oslobod Petra I* i pogotovo njegove *Istorije Crne Gore*, s kojima se susreo preko *Grlice* i Milutinovićeve djela – budimskog izdanja *Pjevanije crnogorske i hercegovačke* iz 1833. i njegove *Istorije Crne Gore od iskona do novijega vremena* još iz 1835. godine. Uostalom, zna se već od ranije da je Vuk godine 1837. objavio knjigu *Montenegro und die Montenegriner...* kao 11. svesku serije izdanja *Reisen und Länderbeschreibungen der älteren und neusten Zeit*, koju je izdala Kotova knjižara u Štutgardu. Ona predstavlja nukleus knjige *Crna Gora i Boka Kotorska*, sačinjene na osnovu istoriografske i ostale literature do koje je Karadžić došao prilikom boravka u slobodnome dijelu Crne Gore i u njezinom primor-

¹⁹ *Crna Gora i Boka Kotorska*. Napisao Vuk Stef. Karadžić, Srpska književna zadruka, kolo XXIV, br. 161, Beograd, 1922, str. 25–29. Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, str. 190–191, podvlači: „Posle objavljivanja *Kratke istorije Crne Gore* Petra I i Milutinovićeve dela koja govore o istrazi poturica, svi srpski ili strani autori koji se bave crnogorskom prošlošću pominju pokolj po naređenju vladike Danila. Vuk Karadžić, 1837, u *Montenegro und die Montenegriner*, ukratko priča o tome i čini od toga polaznu tačku stvarne nezavisnosti Katunske nahije oslanjajući se, dakle, jedino na narodnu pesmu. S manje istorijskih skrupula, Hajnrih Štiglić 1841. upoređuje istragu poturica sa Sicilijanskim večernjim. Siprijen Rober, pak, 1844, u *Sloveni u Turskoj*, vidi u tome početak crnogorske hidže“.

skom pojasu tokom 1834. i 1835. godine. U toj literaturi dvije *Istorije* o Crnoj Gori i Crnogorcima Petra I i S. Milutinovića zauzimaju centralno mjesto. Njihov nesporni uticaj i dvaju maločas spomenutih sastava Petra I je vidljiv i svakome prepoznatljiv čak i na prvi pogled. Vuk zacijelo, kao što je maloprije pokazano, i deklarativno upućuje na pjesmu *Sinovi Ivanbegovi* kao na važan izvor svoga djela, čiji je sadržaj prepričao.

Sada biva svakome jasno da sam bio posve u pravu kada sam prije nekoliko godina na temelju široko i kompleksno sprovedene analize sa sigurnošću zaključio da Petar II Petrović-Njegoš glavnu temu *Gorskog vijenca* – „istragu poturica“ – nije oslonio na vjerodostojni istorijski događaj s početka XVIII vijeka u smislu značenja te sintagme, kako se do sada gotovo isključivo smatralo, već na narodnu tradiciju. Usmena je narodna predaja u tome djelu i ostalim izvorima temu „istraga poturica“ oblikovala tako što je povezala sukob vladike Danila i manastirskih kovača Medojevića iz godine 1704. s Crnogorcima koji su zajedno sa Stanišom Crnojevićem 1485. godine bili silom prevedeni u islam i, u skladu s tim, Medoviće predstavila kao „poturčenjake“. Prema narodnome predanju (i u *Gorskome vijencu* sadržanom), Skender-beg je s Turcima i „poturčenim“ Crnogorcima napao na Crnu Goru, ali ga je na Lješkopolju, zapadno od Podgorice, hametom potukao brat Đurađ. A od zarobljenih Crnogoraca, naseljenih po Crnoj Gori, i u Njegoševu spjevu navodno vode porijeklo sve „poturice“ koje je tobože „istražio“ vladika Danilo. U tome se potpuno slaže s ostalim pisanim vrelima.

U mutnome sjećanju Medovići su bili „istraženi“ stoga što su se „poturčili“, a ne zbog toga što su, kako je bilo u stvarnosti, usljed vladčina prokletstva, ostali bez poroda, oko sredine XVIII stoljeća izumrli, posve nestali u slobodnom dijelu zemlje. Njihov sukob s vladikom Danilom zbog manastirskih baština i osobito njegovo prokletstvo Medovića imali su snažnoga odjeka u narodnoj mašti, bili događaji, koji su se pamtili, prenosili, što su tek u prvoj polovini XIX vijeka i u stvarnosti i u literaturi poprimili legendarno obilježje i značenje. Zato do toga vremena nema ni traga o „istrazi poturica“ u pisanim izvorima. S manastirskim kovačima Medovićima stoje u direktnoj vezi kadija hadži-Ali Medović i Skender-aga Medović kao najrječitija potvrda prisustva narodne tradicije o „istrazi poturica“ u *Gorskome vijencu*. To je djelo, iz literarnih razloga, tom tradicijom snažno djelovalo na pjesnikove sunarodnike, imalo povratno dejstvo na njih – u njihovoj svijesti stvorilo iluziju o tome da je „istraga poturica“ bila stvarni istorijski događaj („istoričeskoje sobitije pri svršetku XVII vijeka“).²⁰

²⁰ Vojislav P. Nikčević, *Istrage poturica nije ni bilo*, str. 9.

Sa svim izloženim su u potpunoj saglasnosti i moji zaključci o tome da prvi dio pjesme *Oslobod* Petra I Petrovića-Njegoša sadrži istinito historijsko jezgro, čiju podlogu čini odlazak vladike Danila u Zetu. A drugi dio te iste pjesme ima za sadržaj „istragu poturica“, to jest čin neposrednoga pripremanja i odigravanja u historiji nepostojećega samog Badnjeg večera. On je u ovoj tvorevini Petra I poprimio legendarni smisao i značenje isto kao i u stvarnosti jer je bio zasnovan na predanju koje se u narodnoj imaginaciji isplelo oko realnoga događaja – sukoba Crnogoraca pod vođstvom vladike Danila s manastirskim kovačima Medovićima godine 1704. i njihovoga nešto docnijega izumiranja, ili kako bi Crnogorci rekli istrage, u tzv. Staroj Crnoj Gori. Od drugoga dijela iste pjesme i njezina narodnog predanja o „istrazi poturica“ široko je pošao Petar II Petrović-Njegoš kao od „historičeskog sobitija“ za koji je vjerovao da se odigrao pri svršetku XVII vijeka kad je stvarao svoje najveće književno djelo *Gorski vijenac*.

Budući da je pjesma *Oslobod* bila prvi sastavljeni (1827. ili 1828) i objavljeni (u *Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj* 1833) proizvod s predmetom pjevanja o Badnjemu večeru, njom se, još prije nego u *Ogledalu srpskom* i *Gorskom vijencu* Petar II, koristio i oplodio Simeon Milutinović u drami *Dika crnogorska*. Ona je kao stihovani sastav ušla i u *Istoriju Crne Gore* Petra I, a potom u *Istoriju Crne Gore od iskona do novijega vremena* Milutinovića, i to kao ilustrativni paralelizam radi toga da se njome potkrijepi sadržaj tih historioografskih djela u djelovima koji se odnose na zajedničke događaje i ličnosti.

Iako se u pjesmi *Oslobod* ne spominju Medovići kao akteri u Badnjemu večeru, oni stoje u njezinoj dubokoj pozadini kao jedan od glavnih činilaca koji u njoj, stvarnosti i narodnome predanju učestvuju u istinitome sukobu s vladikom Danilom i Crnogorcima iz godine 1704. Kako su pod tim prezime-nom opjevana dvojica „poglavica turskih“ u Njegoševu *Gorskom vijencu*, to je presudno uticalo da su sve Medoviće, pa samim tim i manastirske kovače pod istim prezimenom po kojima je jedno predgrađe Cetinja dobilo ime Medovina (Medojevina), koji se javljaju u nekoliko pisanih dokumenata, naučnici proglasili za „poturčenjake“. S obzirom na to da svi oni u tim dokumentima u dužemu vremenskome razmaku nose muslimansko prezime Medović (Medojević) i pravoslavna imena, ti isti naučnici su ih, u stvari, tretirali kao islami-zirane hrišćane koji su tek nakon navodno izvršene „istrage poturica“ povratili u istočno-pravoslavnu vjeru. Takvo njihovo gledište se potpuno poklopilo s narodnim identifikovanjem i jednačenjem manastirskih kovača Medovića s Turcima, zato što su i jedni i drugi napadali i otimali dobra pravoslavnih crkava i manastira, pa i zato što su kao manastirski kovači smatrani i nazivani „Ciganima“ i kao takvi poistovjećivani s Turcima, kod kojih su vršili najgore poslove. A u narodnoj su tradiciji povezani sa Stanišom Crnojevićem i Crno-

gorcima islamiziranim sa njim u Stambolu 1485. godine zbog toga što ih je, izgleda, te iste godine, a u svakome slučaju u to vrijeme, iz Kotora doveo Ivan Crnojević u novosagrađeni Manastir cetinjski da obavljaju kovačke poslove. Ti su Medovići i prije i poslije odlaska bili i ostali kovači istočno-pravoslavne vjeroispovijesti. Kao takvi, najvjerovatnije su dobili prezime po imenici međ, kojom se imenuje materijal od kojega su pravili zanatske proizvode.²¹

Umjesto da genezu islamiziranih Crnogoraca iz *Gorskog vijenca* traže i nalaze u narodnoj tradiciji, da o njoj prosuđuju i objašnjavaju je na odgovarajući način, zavisno od toga šta je usmena predaja o njima zapamtila i zabilježila pjesme *Sinovi Ivanbegovi*, *Oslobod*, *Istorija Crne Petra I*, *Dika crnogorska* i *Istorija Crne Gore od iskona do novijega vremena* S. Milutinovića Sarajlije, *Crna Gora i Boka Kotorska* Vuka Karadžića, proučavaoci mahom o „istrazi poturica“ u tome djelu sude tako kao da je jedino tzv. Stara Crna Gora, njezin trajno slobodni, podlovcenski dio, sve do Badnje večeri 1707. godine, ili pak samo do nekoga godišta nešto ranije ili poslije nje, bila potpuno islamizirana. Opredjeljujući se za takav pristup ponajviše pod uticajem umjetničkoga djelovanja Njegoševa besmrtnog spjeva, oni su bezuspješno pokušali da njegovu glavnu temu protumače izvan narodne tradicije legendarnog karaktera tražeći „poturice“ u društveno-političkoj stvarnosti crnogorskoj, nastaloj nakon dolaska Turaka. Čak se Badnje večer i u jednome reprezentativnome enciklopedijskom izdanju sa stanovišta istoriografije dijelom oslanja i na *Gorski vijenac*, tako kao da je to povijesno, a ne beletrističko djelo, da sadrži „iskru“ ili „izviiskru“ nacionalne revolucije Crnogoraca, kao da njegova umjetnička spoznaja do detalja odgovara faktografskim činjenicama dokumentarnog značaja.

Naime, jedan ugledni crnogorski istoričar na primjer pretpostavlja da je islamizacija dijela Crnogoraca započela, kako izgleda, odmah poslije pada Crne Gore pod tursku vrhovnu vlast, a pojačana je od 1521. godine, kada je osnovan Crnogorski sandžakat i za sandžak-bega postavljen Skender-beg Crnojević (Staniša), islamizirani sin Ivana Crnojevića. Konfesionalne suprotnosti na tlu Crne Gore nijesu, čini se, barem ne u početku turske vlasti, uticale na oslobodilački pokret Crnogoraca. Ali, kako je oslobodilački pokret u suštini bio inspirisan razlozima socijalne i ekonomske prirode, te suprotnosti su brzo počele da poprimaju karakter duhovnog klasnog sukoba. Poslije turskoga sloma pod Bečom i oslobodilačka borba Crnogoraca ulazi u novu fazu. Osjećajući značaj pokreta koji se učvršćivao na tlu Crne Gore, turske vlasti su preduzele široku akciju za pridobijanje Crnogoraca za prelazak na islam, smatrajući da je to najefikasniji način suprotstavljanja antiturskom raspolože-

²¹ Vojislav Nikčević, *Pjesma „Oslobod“ Petra I u kontekstu promjena usmene književnosti i prema istoriji*, str. 282–283.

nju. Vladika Danilo, uzdržana i oprezna ličnost, osjetio je opasnost od politike islamizacije, ali nije činio odlučne korake protiv toga sve dok nije pao u tursko zatočenje i dokle ga Crnogorci nijesu oslobodili otkupom. Po oslobođenju, vladika Danilo je došao do uvjerenja da je korjeniti sukob s Turcima istorijska neminovnost, uslov opstanka i jedinstva Crne Gore. Stoga je za razvoj oslobodilačkog pokreta bilo neophodno uništiti sve bojazni od protivakcije skadarskoga vezira, vladika je čitavom poduhvatu dao zavjerenički karakter. Pripreme vladike Danila trajale su čitavu godinu; prvi dogovor s crnogorskim glavarima na domaće „Turke“ održan je u Manastiru Stanjevićima na početku 1706, drugi na Lovčenu u maju iste godine. U međuvremenu je došlo do novog pritiska turskih vlasti iz Skadra, te je vladika po treći put sakupio svoje ljude i privolio ih da oružjem riješe svoje odnose s islamiziranom braćom. Djelovanje vladinih ljudi bilo je koncentrisano na Cetinje i Čekliće, tj. na centar onovremene Crne Gore, a izvedeno je veoma radikalno. Prema jednim izvorima, poubijani su svi islamizirani Crnogorci, a prema drugima dio islamiziranih Crnogoraca pobjegao je ili je prognat na tursku teritoriju. Obračun te krvave večeri nije bio sveden samo na Cetinje i Čekliće, već se raširio i na druge krajeve Crne Gore – Crmnicu, Riječku i Lješansku nahiju. Zasad se, kao najsigurnija, mora prihvatiti tvrdnja vladike Petra I, iznešena u njegovoj *Istoriji*, da su tada Crnogorci „poubijali“ i „prognali“ „sve svoje poturčenjake koji se krstiti ne kćeše“.²²

Prije svega, iako je država Crnojevića propala pred najezdom Turaka, podlovčenski dio zemlje nikada nije de fakto pao pod tursku vrhovnu upravu. Za sve vrijeme njihova prisustva na Balkanu, neprestano je bio ne samo slobodan, nego istovremeno i centar odbrambene i oslobodilačke borbe svih Crnogoraca, pa i njezin koordinator, svojevrсна reorganizovana, atipična država u kojoj „poturice“ kao neprijatelji nijesu mogle javno opstati i egzistirati. Uostalom, da ne navodim druge izvore, i sam turski sultan Selim-Emir-Han u jednom fermanu priznaje da su Crnogorci u tome dijelu njihove zemlje uvijek bili slobodni i od turske vrhovne vlasti faktički nezavisni: „Mi sultan Selim-Emir-Han, koji vlada od neba do zemlje, od Istoka do Zapada, obavještavamo naše vezire, paše i kadije u Bosni, Hercegovini, Albaniji i Makedoniji – provincije koje se graniče sa Crnom Gorom – da Crnogorci nikada nijesu bili podanici Visoke Porte, i naređujem da (ih) lijepo primite na našim granicama; mi se nadamo da će i oni na isti način postupati s našim podanicima“.²³ A to

²² B(ranko) Pav(iće)vić, Badnje veče (istraga poturica), Enciklopedija Jugoslavije, 1, A–Biz, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1980, str. 416.

²³ Jovan P. Roganović, *Černogorskih teokratizam 1496–1851*, Kazan, 1899, str. 93. U toj Roganovićevoj knjizi, koja će se uskoro u izdanju cetinjskoga „Oboda“ pojaviti kao preveđena (objavljena je 1991), nalaze se brojni dokazi što uvjerljivo opovrgavaju Ruvarčeve

da li je u prvim decenijama XVI vijeka bilo islamiziranih Crnogoraca i u podlovcenskoj Crnoj Gori, lako je provjeriti preko dva turska deftera iz vremena Skender-bega Crnojevića (iz 1521. i 1523.).

Detaljnim uvidom u *Registar za istraživanje važnijih ličnih imena i zanimanja Crnogorskoga haračkog deftera* iz 1521. godine i *Carskog deftera za Crnu Goru i nahije Grbalj* iz 1523. godine, nijesam našao nijedno muslimansko ime na području najužeg, podlovcenskog dijela Crne Gore (Katunske nahije). U ostalim njezinim okolnim krajevima takvih imena ima podalje. Najbliže Cetinju registrovano je samo jedno muslimansko ime u Ceklinu (Riječka nahija): Hamza – II, f. 48v, 131.²⁴ Tu se za nj u nap. 49. doslovno kaže: „Uveden kao spomenuti, jer je već ranije upisan u selu Gornje Dobro. Taj muselem Hamza Stjepanov je sin Stjepana Ilijina, koji je upisan kao muselem u Ceklinu u prvom defteru“. Drugi put se javlja pod imenom Hamza veled-i Stjepan (muselem) – II, f. 48v, 131. U nap. 77. na istome mjestu stoji uputstvo: „Vidi u selu Ceklinu“.²⁵ Prema tome, i ovim se još jednom na posve valjan

postavke iz Montenegrina o autonomiji podlovcenske Crne Gore u okviru Turske Carevine od kraja XV do početka XVIII vijeka, odnosno zasniva, da je ona i u tome periodu bila kontinuirano slobodna. Sa sadržajem citiranog fermata slaže se i tvrdnja Asima Peca kad u radu *Gledanje Vuka Karadžića na povezanost jezika i nacije i savremena slika srpskohrvatskog jezika*, Zbornik radova o Vuku Karadžiću, Sarajevo 1987, str. 27, izričito kaže da je tokom vremena o kojemu je riječ „bilo slobodnih krajeva (Dubrovnik, dio Crne Gore)“.

²⁴ Branislav Đurđević i Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića* (druga sveska), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga 9/2, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 2/2, Sarajevo, 1973, str. 183, u nap. dodaju: „Registri su izrađeni samo za tekst jednog i drugog deftera. Kod registra oznake I i II znače prvi i drugi defter (inače i na drugim mestima znače prva i druga sveska ovog izdanja), listovi rukopisa su označeni sa f i brojem, a strane sa brojevima bez ikakve oznake“.

²⁵ Očevidno je da je ovdje riječ o islamiziranom Crnogorcu pod uslovom da ime Hamza nije dobio istočno-pravoslavni hrišćanin iz sujeverja. Ne treba smetnuti s uma da su u Crnoj Gori nakon XV vijeka muškim glavama (jedincima), da bi ih zaštitili od uroka, često davana muslimanska imena, od kojih su vremenom izvedena i prezimena. Petar II Petrović-Njegoš u *Ogledalu srpskom*, Beograd, 1845, pod br. XIV, str. 90–101, objavio je pjesmu pod naslovom *Vuk Tomanović* (oko 1735. god.). U njoj se, pored ostalih ličnosti, pojavljuje i „s Čeva Gavrilo Turčine“. U vezi s tim likom, pjesnik u *Prijemčanju* svojega djela izričito tvrdi: „U ovoj pjesmi vidi ime tursko: Turčin Gavrilo, koji je bio mužestven arambaša. Mnoga će se imena Turska po granicama crnogorskim naći, a ta imena majke im daju kako djeca iz kolijevke izmili, i to iz nekog slijepod predrasudjenja“. Dr Novak Kilibarda u *Objašnjenjima uz Ogledalo srpsko* Gavrilo Turčina identifikuje kao Tura Gavrila Gardaševića, čuvenog junaka, kojemu se ne zna kršteno ime (*Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga peta, *Ogledalo srpsko*, III izdanje, Beograd, 1974, str. 480, 516). I danas se po Crnoj Gori zna za mnogo imena, krštenih i nekrštenih pravoslavnih hrišćana, nadimaka i prezimena koja nose brojni Crnogorci poput Njegoševa Turčina Gavrila: Jusuf (Juso) Filipov Krivokapić, Alija Petrov Marković, Turkovići, mnogo Muja, Beća, Šaća, Muša, Turčinovića, osim navedenih Ramadanovića, Muhadinovića, Sinanovića, Džakovića,

način potvrđuje istina o nepostojanju poislamljenih hrišćana u slobodnome dijelu Crne Gore kako za vlade Skender-bega Crnojevića, tako isto i docnije.

Podsticaji za nastanak *Gorskog vijenca*, bolje reći njegovi osnovni istorijski korijeni, prevashodno se nalaze u veoma složenim životnim, prirodnim i društveno-političkim zbivanjima koja su neposredno prethodila njegovom objavljivanju. To je djelo uglavnom nastalo tokom godine 1846. A tada je bilo došlo do izuzetno velike suše i njom prouzrokovane strahovite gladi u Crnoj Gori. To je stanje iskoristio za svoje zavjereničke ciljeve protivu nje skadarski vezir Osman-paša Skopljak, koji je inače još od samoga dolaska na tu dužnost počeo sijati sjeme razdora, unositi sumnju i nemir među Crnogorce. Održavajući tajne odnose s pojedinim njihovim glavarima, mitom u žitu i novcu te darovima u oružju i raznim ostalim obećanjima uspio je da organizuje masovnu izdaju širom Crne Gore.

Stojeći pod teretom velikih duševnih patnji, izazvanih masovnom izdajom širokih razmjera što je bila iznuđena neviđenom sušom, glađu i organizovanim rovaranjem Osman-paše Skopljaka iz Skadra, Njegoš je tu izdaju iz svojega doba u *Gorskom vijencu* projektovao kao „istoričeskoje sobotije“ u vrijeme vladike Danila Petrovića-Njegoša krajem XVII vijeka.²⁶ To je učinio

Osmajići, Bećirovići, Šabani, Bećiri, Memedovići, Bajramovići, Asanovići itd. Ovakva i slična imena i prezimena redovno se javljaju u dokumentima prije i nakon tobožne izvršene „istrage poturica“, što kod neupućenih stvara iluziju o njihovome postojanju i tamo gdje ih nije bilo. Polazeći od njih i od Medovića (Medojevića), Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, str. 105–106, neosnovano piše o tome kako se postojanje muslimana u (podlovcenskoj – V. P. N.) Crnoj Gori potvrđuje tokom cijele polovine XVIII vijeka, još i podosta nakon smrti vladike Danila. S pozivom na *Staru Crnu Goru* Jovana Erdeljanovića, str. 61, Oben ukazuje na sljedeće dvojstvo: Dok legenda navodi kao prve žrtve muslimane s Cetinja i iz Čeklića, po narodnom predanju Turci su nestali iz plemena Čeklića tek „u toku XVIII veka“. Iza ovoga M. Oben pogodbeno nastavlja: „Ako je dokazano da je u užoj Crnoj Gori još bilo muslimana oko 1750, znamo ipak da ih onda više nije bilo na kraju veka. Opravdano je pitati se kako su nestali“. Mišel Oben na postavljeno pitanje sam daje odgovor: „Više je nego verovatno da je i klima nesigurnosti prisilila crnogorske muslimane, malobrojne uostalom, da se iseše ili da se pokrste. Vladike i krupni zemljoposjednici imali su interesa da podstiču iseljavanje, da bi jeftino otkupljivali imanja muslimana koji odlaze“ – završava Mišel Oben. Ova njegova interpretacija je takođe nerealna jer Muslimana u slobodnome dijelu Crne Gore stvarno nije bilo u smislu kako ih on prikazuje.

²⁶ Dr M. Rakočević, *Njegoš kod Slovenaca*, Stvaranje, br. 5–6, Cetinje, 1951, str. 471, upoznaje nas s vrlo interesantnom činjenicom kako je Slovenac Rajko Perušek, rođen u Ljubljani, prvi prevodilac *Gorskog vijenca* na slovenački jezik godine 1907, bio mišljenja da je u istome djelu „sva povijest o tom pokolju (tj. „istrazi poturica“ – V. P. N.) za to doba izmišljena“. A Niko St. Vujović, *Gnijezdo slobode*, Zagreb, 1936, polazi od toga da je vladika Rade, u nevolji i očajanju pritiješnjen sa svih strana neprijateljima, a imajući i tradicije što su ostale u Crnoj Gori od cara Dušana do njega, poslije ugušene bune koja je izbila protivu njegove despotske vladavine (1844–1845), od toga cjelokupnoga materijala sastavio *Gorski vijenac* i *Ogledalo srpsko* radi toga da na prošlosti Crne Gore podigne oronuli ugled

posredstvom glavne teme kao spoljašnjega okvira – „istrage poturica“, u spjevu uveličane do mitskog značenja, odista isključivo zasnovane na narodnoj tradiciji bez odgovarajuće faktografske podloge. Projicirao je u vidu opšteg crnogorskoga narodnog ustanka protiv navodno masovno islamiziranih Crnogoraca u Katunskoj, Riječkoj, Crmničkoj i Lješanskoj nahiji (provinciji) i pored toga što je podllovčenski dio Crne Gore (Katunska provincija) za sve vrijeme turskog prisustva u južnoslovenskim zemljama, pa samim tim i do vremena vladike Danila, bio slobodan. Petar II je tako postupio iz nekoliko osnovnih razloga političke i književne naravi.

I da zaključim: kao načelnik crnogorskog naroda, njegov duhovni i svjetovni poglavar, i kao pjesnik koji je podložan djelovanju zakona umjetničkoga

svoj i najbliže okoline njegove, da izmišljeno gospodstvo Radonjića nad svom Crnom Gorom potpuno uništi, a uz Radonjiće i gospodstvo Bogdanovića na Njegušima od Crnojevića do vladike Danila. Plemenima takođe nije dao nikakvu ulogu iako su ona pomagala njegovim prijethodnicima da se održe na vlasti, iz razloga što je 1844–1845. godine piperski senator Todor Božović sa svojim pobratimom vojvodom Markom Plamencom, po nalogu skadarskog paše Osmana Molcana i uz njegovu pomoć, digao bunu u Crnoj Gori protiv vladike Rada i njegove vladavine. Vujović dalje veli da je ova pobjeda, koju su izveli 4000 Crnogoraca, vladinih pristalica, nad 12000 Crnogoraca, pobunjenika na Vir-Pazaru i okolini, dala Petru II „povoda da napiše istragu poturica u Crnoj Gori i da svoju ličnu ulogu prenese na rodonačelnika kuće Petrovića, vladiku Danila, a da ulogu njegovih pristalica iz sela i bratstava plemena Dupila istakne između ostalih Crmničana, njegovih protivnika“. Vujović još smatra kako je Njegoš, da bi se zaboravile ove međusobne borbe i utrlj tragovi tolikih grobova oko Besca i Virpazara, navlasito označio tako kao da se to događalo pod upravom dupilskog kneza Nikole kao suvremenika vladike Danila. A za čuvara ovakvog predanja izabrao je Đurovića iz Dupila poradi toga da ih istakne i održi na čelu Crmnice (Isto, str. 14–15, 17–18). Dr Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, Putovanja u godinama 1930–1932, I knjiga, Zagreb, 1951, str. 423, prihvata da je s razlogom Niko St. Vujović svojom knjigom kao kritičar djela o crnogorskom „gnijezdu slobode“ došao do zaključka kako su mnoge pjesme, naročito crnogorske, imale „sigurnu istorijsku podlogu“, pri čemu još izjavljuje kako se narodna tradicija daje udešavati, mijenjati, prilagođavati mislima i potrebama određenog trenutka misleći prevashodno na Njegoša. S pozivom na N. Vujovića, i dr Vido Latković, *Narodna književnost*, I, drugo izdanje, Beograd, 1975, str. 19, uzima da su u prošlosti, bez svake sumnje i politički faktori potiskivali ovu ili onu vrstu usmenog pjesništva ili pojedine tvorevine koje im po svojim idejama ili sadržini nijesu odgovarale, te je i to uticalo na gubljenje pjesama i pripovijedaka. Opravdano kvalifikujući Vujovićev spis kao diletantski pisano djelo iz istorije Crne Gore, s uputom na Murka, i prof. Latković vjeruje da je u Crnoj Gori pri kraju XVIII i na početku XIX vijeka „suzbijana prava narodna tradicija“ i pjesme koje su tu tradiciju sadržavale zamjenjivane novim pjesmama drukčijeg smjera, što nije nemoguće. Ovo potiskivanje usmenog pjesništva ili pojedinih vrsta njegovih može se na osnovu dokumenata pratiti naročito ukoliko su u tome učestvovalе crkvene ustanove – završava dr V. Latković. I, naposljetku, neophodno je imati na umu da je Vujović, ma koliko njegovi podaci i zaključci bili tačni, u odnosu na Njegoša i ostale Petroviće ipak pretjerivao, podosta bio pristrasan, surevnjiv iz agonálnih plemenskih razloga, nadgovornjava Vujovića u rivalstvu s Petrovićima.

književnog stvaranja oličenim u invenciji, imaginaciji i licenti poetici, Njegoš je iz ideoloških i literarnih pobuda pitanje „istrage poturica“ u Crnoj Gori izdigao na rang univerzalnoga, opštečovječanskog i sjevremenoga značaja i trajanja, tj. radi borbe protiv izdaje, koja je trajni problem svih naroda, a osobito brojno malih. U stvari, borba protiv „domaćeg“ islamiziranog feudalizma i odnarođavanja u njegovoj pjesničkoj inspiraciji i sintezi nije ništa drugo do borba za neophodno nacionalno i svojinsko jedinstvo toga naroda i njegovu centralizovanu nacionalnu državu. Drugim riječima kazano, to znači da borba protiv Turaka kao tuđinskoga feudalnog osvajača i gospodara, pa i „domaćih“ kolaborantskih snaga kao njihovih eksponenata, podrazumijeva i nužno predstavlja borbu za državnu i nacionalnu zajednicu. A ta se zajednica ne može ostvariti bez višega oblika društvene slobode, tačnije iznutra stvorenoga modela kvalitetnijih svojinskih odnosa preko nacionalizacije i centralizacije države.

Pored ovih sjedinjavajućih razloga, na izbor i široko oblikovanje teme „istraga poturica“ u *Gorskom vijencu* još je uticala i Njegoševa namjera da posredstvom nje kao spoljašnjega okvira utemelji i razvije kult svojega pretka, vladike Danila kao rodonačelnika mitropolitsko-gospodarske loze Petrovića. To je svoje glavno djelo Petar II i u ideološkome i u strukturnom pogledu oslonio na sadržaj drugoga dijela pjesme *Oslobod* njegova strica Petra I Petrovića-Njegoša kao utemeljivača zvanične crnogorske državne tradicije i književnog prijethodnika na kojega se ugledao. To je učinio zbog toga što je i Petar I drugi dio svoje deseteračke pjesme „na narodnu“ zasnovao na mitu o Badnjemu večeru. I jedan i drugi su tako uradili ne samo iz navedenih razloga, nego i poradi toga da bi, u skladu s tradicionalnim geslom viševjekovne odbrambene i oslobodilačke borbe Crnogoraca „za krst časni i slobodu zlatnu“, snažno mobilisali crnogorski narod i sve ostale hrišćane koji čame u turskom ropstvu da se u ime pravoslavlja a na štetu širenja neprijateljski nastrojenoga agresivnog islama bore protiv izdaje.

Naznačeni razlozi bili su glavni faktori zbog kojih je mit o „istrazi poturica“ preko tvorevina dva Petra Petrovića-Njegoša stvoren u krilu istočnopravoslavne Crnogorsko-primorske mitropolije (odnosno još od poodavno autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve) na Cetinju. Taj je mit, isto kao i narodno predanje iz *Gorskog vijenca* o tome da su se Crnogorci tobože poslije kosovskog poraza iz Raške, Hercegovine i s Kosova jedini sklonili u nepristupačne gorske predjele Crne Gore da vode borbu, koje je takođe nastalo u krilu te mitropolije, odigrao prvorazrednu istorijsku ulogu na planu mobilizacije i crnogorske nacionalne i državotvorne homogenizacije, u smislu borbe protiv Turaka kao neprijatelja i domaćih izdajnika. Stoga se prema toj tradiciji moramo odnositi s najvećim dužnim poštovanjem, kao prema konstituensima koji su nas stvorili.

Petar II je temu o Badnjemu večeru iz *Gorskog vijenca* svakako oslonio na narodno predanje o Crnogorcima koji su godine 1485, zajedno sa Stanišom Crnojevićem, u Stambolu bili prisilno islamizirani. Prema istome predanju, te su crnogorske „poturčenjake“ poznije Crnogorci tobože zarobili u boju na Lješkopolju i kao takve navodno nastanili po raznim krajevima Crne Gore. Od njih vode porijeklo sve „poturice“, koje je u pjesnikovoj stvaralačkoj imagini istražio vladika Danilo u *Gorskom vijencu* pri svršetku XIX stoljeća.²⁷ Vezujući ih za ime Staniše Crnojevića kao simbola za crnogorsku nacionalnu izdaju, Njegoš je zaista pronašao najefikasniji način da u tome djelu i u stvarnosti ostvari svoje projektovane zadatke univerzalnoga i sivevremenskog humanističkog karaktera. Stoga je to njegovo besmrtno djelo upereno protiv svih vidova izdaje i otuđenja od svojega naroda.²⁸

Analitičko-komparativnim proučavanjem geneze, funkcija i značenja teme „istraga poturica“ u *Gorskom vijencu* dolazi se do spoznaje da je Petar I Petrović zbilja bio centralna ličnosti koja je svojim poetskim i proznim oblikovanjem i preoblikovanjem iste teme mnogo doprinijela da se za tu temu probudi široki interes i rasplamsa ljubav prvo Simeona Milutinovića Sarajlije, a potom Petra II Petrovića-Njegoša i Vuka Stef. Karadžića. Rezultati ranijih istraživanja i novih saznanja do kojih sam došao u ovoj studiji, još jednom nedvosmisleno potvrđuju da je Petar II u susretu s književnim opusom svojega velikog strica, direktno i posredno preko Milutinovića, ostvario srećan spoj, u njemu već u mnogome našao pripremljen temelj za stvaranje svojega glavnog djela koje, po intenzitetu i dubini njegovih misaonih i emocionalnih proživljavanja, po ljepoti vlastitih etičkih i herojskih zanosa, po snazi evociranja prošlosti i vizionarskoga najavljivanja budućnosti, predstavlja remek djelo, izuzetnu pojavu ne samo u crnogorskoj literaturi nego i u južnoslovenskim književnostima. Inspirativni, plodotvorni, u osnovi epsko-lirsko-dramski karakter teme „istraga poturica“, omogućio je pjesniku da u obliku analize i sinteze obradi vrlo važnu nacionalnu i moralno-filozofsku problematiku, koja se ne manifestuje samo u crnogorskim nacionalnim okvirima, već zacijelo poprima i šira, opšte, univerzalna značenja i trajanja, upravo da u viđenju i u komponovanju pjesničkoga svijeta svojega genijalnoga djela ujedini ličnu, nacionalnu i opštjeljudsku komponentu. U toj interpretaciji i sintezi borba Crnogoraca protivu „poturica“, u stvari, prerasta u širu koncepciju života, koja ima svoj glavni, opšti princip – borbu kao vid ostvarivanja univerzalne slobode, ideala za kojim je Petar II najviše težio. U tome se ponajviše sastoji idejni,

²⁷ Vrlo je zanimljivo da i pripadnici muslimanskog prezimena Skenderovići od Bijelog Polja svoje plemensko predanje takođe vezuju za Skender-bega Crnojevića izmiješano s narodnom tradicijom iz pjesma *Ženidba Maksima Crnojevića*.

²⁸ Dr Vojislav Nikčević, *Od trnja ka zvijezdama*, Pobjeda, br. 7613, Titograd, 1987, str. 13.

etički, filozofski, nacionalni i opštjeljudski smisao teme „istraga poturica“. U njemu se ogleda viša i dublja umjetnička istina, koja stoji iznad faktografske i empirijske istine u *Gorskom vijencu*, produbljena, šira i punija spoznaja o svijetu i životu u njemu.

Iako je Petar II Petrović-Njegoš u *Gorskom vijencu* obradio i preoblikovao društveno-političku problematiku koja je od vremena nastanka toga djela bila udaljena nešto manje od sto pedeset godina, izbor i oblikovanje teme „istrage poturica“ u tome djelu omogućili su mu da preko nje doista razriješi protivrječnosti svojega doba, koje iguman Stefan lapidarno prikazuje kao „sostav paklene nesloge“,²⁹ da posredstvom nje iskaže ličnu dramu prouzrokovanu crnogorskom dramom njegova vremena. Konkretno, splet veoma složenih, nepovoljnih okolnosti u kojima su se našli Crnogorci u trenutku štampanja *Gorskog vijenca* (1847), dale su povoda pjesniku da izdaju u Piperima i u Crmnici, epski opjevanu u deseteračkoj pjesmi Kula Đurišića od strane samog Njegoša (1847),³⁰ u svojem glavnome djelu svakako identifikuje s činom „turčenja“, da taj događaj iz stvarnoga života njegova doba preoblikuje na širokoj podlozi i retrogradno izdigne na pijedestal nacionalnoga simbola za izdaju.

Preuzimajući u osnovi narodno predanje koje je u tvorevinama Petra I i Milutinovića već bilo poprimilo mitske konture, Petar II ga je snagom svojega genija dotle razvio, stvaralački obogatio, da ono na publiku, čitaoce i slušaoce djeluje tako kao da je između tog predanja i stvarnosti prestala da postoji bilo kakva granica, u toku umjetničkoga procesa oživio ga, udahnuo mu život u tolikoj mjeri, da čin „istrage poturica“ u *Gorskom vijencu* na auditorijum ostavlja utisak kao da je stvaran, istinit. A kad se imaginarni svijet i život literarnog djela poistovjeti s realnim, ovozemaljskim svijetom i životom, kad među njima prestanu da postoje razlike do njihovoga potpunog potiranja, to je najbolji dokaz da je to djelo dostiglo i vrhunski estetički domet koji ga svrstava u riznicu opšte ili svjetske književnosti.

²⁹ Vidi: *Gorski vijenac – Luča mikrokozma*, Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, knjiga treća, III izdanje, Beograd, 1974, str. 118.

³⁰ Vidi: *Pjesme Petra II Petrovića Njegoša*, Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, III izdanje, knjiga prva, str. 176–195.